

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

gestoorde patiënten. We moeten een capaciteit ontwikkelen om ons af te stemmen op de psychotische golfengte om zo de moeilijkheden van onze patiënten te begrijpen. Ten tweede moeten we steeds denken in termen van twee aparte delen in de persoonlijkheid van onze patiënt, het psychotische en het niet-psychotische deel, waarbij we ons elk moment moeten afvragen met welk deel van zijn persoonlijkheid we te maken hebben. Ten derde moeten we steeds in ons hoofd hebben dat niet hallucinaties of waanideeën de frequentste symptomen van de psychose zijn maar wel ontkenning en rationalisatie (in psychiatrische termen noemt men dit vaak ten onrechte 'gebrek aan ziekte-inzicht'). Ten vierde, in de psychose komen de waanideeën in de plaats van dromen om iets meer van de onderliggende conflicten te begrijpen. Om deze conflicten te verstaan, is het de moeite waard de betekenis achter de wanen te ontcijferen. De dromen van psychotische patiënten, als ze al dromen, hebben eerder een evacuerende dan een mentaliserende functie en kunnen in de psychoanalytische betekenis van het woord geen echte dromen genoemd worden. Het vijfde punt benadrukt het belang van de tegenoverdracht in het werk met psychotische patiënten. De tegenoverdracht wordt door Lucas beschouwd als de 'via regia' tot de psychotische geest. Het is een van de belangrijkste en meest essentiële hefbomen om in contact te komen met de waanachtige inhoud en deze te begrijpen. Bij de psychotische patiënt bestaat de belangrijkste afweer tegen het bewustzijn van psychische pijn uit de opbouw van een waanwereld en uit projectieve identificatie. In tegenstelling tot wat bij dromen gebeurt, kunnen we onze patiënten met wanen niet vragen te associëren maar moeten we zelf voor hen de reconstructieve arbeid verrichten. Als zesde en laatste punt benadrukt Lucas de behoefte aan de opbouw van een ondersteunende omgeving rond de patiënt en zo nodig rond zijn familie. Psychoanalytici die vertrouwd zijn met het kleiniaanse en bioniaanse gedachtegoed

zullen weinig nieuws leren van dit boek. Toch vind ik het erg verdienstelijk. In de eerste plaats omdat het een verbinding legt tussen de psychiatrie en de psychoanalyse, twee disciplines die reeds in de tijd van Freud op gespannen voet met elkaar stonden en ook vandaag, zeker in de aanpak van psychose, nog weinig met elkaar gemeen lijken te hebben. Lucas slaagt erin een brug te bouwen. Een tweede reden is de toegankelijkheid waarmee het boek is geschreven. Dit maakt dat het geschikt is voor elke hulpverlener die met psychotische patiënten te maken heeft. Voor jonge psychiaters, psychologen, maar ook voor verpleegkundigen en maatschappelijk werkers is het boek van belang om de behandelingsdoelen te realiseren en het soms moeilijke maar erg zinvolle werk met hun psychotische patiënt een psychoanalytisch kader te bieden.

De vele gezichten van empathie

Bespreking van

Marc Hebbrecht & Ingrid Demuyne (red.) (2007). *Empathie — Hoeksteen of struikelblok in psychoanalytische psychotherapie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
ISBN 978 90 441 2299 2, 132 pp., € 16,-

FRANS SCHALKWIJK

In Nederland fantaseren we graag over het idyllisch samengaan van de verschillende theoretische stromingen in de British Psychoanalytic Society. Inmiddels weet ik dat het daar ook niet ideaal is, en zo kunnen we onze met jaloezie gekleurde fantasie met een gerust hart verleggen naar Vlaanderen. De congresbundel *Empathie — Hoeksteen of struikelblok in psychoanalytische psychotherapie* is een schoolvoorbeeld van diversiteit. Marc Hebbrecht en Ingrid Demuyne redigeerden de lezingen van de jaarlijkse studie-

dag van de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie in 2007 en vroegen twee auteurs om nieuwe bijdragen. Zo ontstond een bijzonder interessante bundel. Helder beschrijft elke auteur wat de waarde van het begrip 'empathie' is voor de klinische praktijk. Voor de lacanianen en de klassieke driftheoreticus is die bijdrage gering of zelfs ongewenst, de kohutiaan vindt empathie een basisvoorwaarde en de cliëntgericht-experiëntiële therapeut lijkt empathie een voldoende instrument te vinden.

In het eerste hoofdstuk zet Marc Hebbrecht de conceptuele lijnen van het empathiebegrip uit, daarbij steunend op de opvattingen van Stefano Bolognini, de auteur van een van de toegevoegde bijdragen. De term 'empathie' verwijst naar de mogelijkheid zich emotioneel zo in de ander te verplaatsen dat aanvoeld en begrepen wordt wat de ander voelt of denkt. Empathie is niet een specifiek analytisch maar een algemeen verschijnsel, dat een belangrijke plaats inneemt in de menselijke omgang. In de empathische activiteit spelen de drie bestanddelen van een emotie een rol: gevoel, cognitie en lichamelijke activiteit. Wie een ander tracht te begrijpen, gebruikt daarbij zijn eigen gevoel, zijn eigen denkvermogen en zijn eigen lichamelijke reacties. Soms overheerst het gevoelsmatige aspect, bijvoorbeeld als we invoelen hoe een schokkende gebeurtenis voor iemand moet voelen, soms het cognitieve aspect, bijvoorbeeld als we ons de redenering en gedachte van de ander kunnen voorstellen en zo begrijpen waarom iemand tot zijn handelen is gekomen. Empathie gaat altijd samen met een lichamelijke activiteit: verandering in hartslag en ademhaling of activiteit in een specifiek deel van de hersenen (bijvoorbeeld de spiegelneuronen). Empathie veronderstelt een mentaliserend vermogen, de mogelijkheid over de emotionele en gedachtewereld van zichzelf en de ander na te denken (*theory of mind*). Stefano Bolognini formuleert het kernachtig: 'Empathie veronderstelt een besef van geschei-

den zijn en het heen en weer kunnen gaan tussen nabijheid en afstand.' Empathie is ervaringsnabij, aldus Hebbrecht: we kennen de ander op basis van onze eigen emoties. De ander wordt dus begrepen binnen de restricties van het eigen emotionele referentiekader, en enige invulling van veronderstelde emoties van de ander is daarbij onvermijdelijk. Empathie is een in de tijd verlopend fenomeen dat zich in het interactionele krachtenveld tussen twee personen afspeelt. Het empathisch aanvoelde is daarmee niet alleen een product van die interactie maar zet ook aan tot verdere interactie. Zo blijkt empathie twee belangrijke functies te hebben: regulering van de eigen emoties en vergemakkelijken van sociale relaties. Empathie wordt gedefinieerd als een bewuste, gerichte innerlijke activiteit, die ook bewust of onbewust uitgeschakeld kan worden.

Het zal duidelijk zijn dat voor Hebbrecht en Bolognini empathie een belangrijke plaats heeft in het klinische werk. Ze gaan niet zo ver als Kohut, die meende dat empathie de enige manier is om psychoanalytische kennis te verzamelen, en die het ontwikkelen van empathische vermogens tot een belangrijk doel van de behandeling maakte. Empathie is een algemene therapeutische houding, die ook optreedt in een psychoanalytisch procesmatig gebeuren: empathie is een aspect van het overdrachts-tegenoverdrachtsproces, empathische momenten ontstaan door het psychoanalytische proces, en empathische interacties hebben zelf ook weer een procesmatig verloop. Ton van Strien beschrijft de resultaten van zijn empirisch onderzoek naar empathie in de klinische psychoanalytische praktijk. Het concept 'empathie' is inderdaad in de klinische praktijk terug te vinden, maar de theoretische onderverdeling in gevoelsmatige, cognitieve, getoonde en interactionele empathie is in de praktijk niet terug te vinden. Hij vond een duidelijk verband tussen de mate van empathie en de kwaliteit van de interventies. De heldere bijdrage van de cliëntgericht-experiëntiële therapeute

Greet Vanaerschot honoreert empathie als een zeer belangrijke gemeenschappelijke factor voor therapeutisch succes van alle therapievormen. Ook zij beschrijft het optreden van empathie als een cyclisch interactieproces, waarin voortdurend de onmiddellijk toegankelijke fenomenologische ervaringswereld van de cliënt centraal wordt gesteld. De empathiserende therapeut is een spiegel en een gids binnen de belevingswereld van de cliënt, aldus Vanaerschot. Hij induceert belevingsveranderingen die tot persoonlijkheidsveranderingen leiden.

Tekenend voor de gedurfd diversiteit van meningen, maar voor mij inhoudelijk schokkend door haar orthodoxie, is de bijdrage van Michèle Van Lysebeth-Ledent. Zij lijkt zich niet verdiept te hebben in de hedendaagse literatuur maar zet empathie weg als therapeutisch, verzorgend en genezend en dus niet-analytisch. Empathie staat voor haar gelijk met fuseren met de patiënt. Door op de eerste bladzijde van haar betoog er ook bij te halen dat Ferenczi zijn patiënten ook wel kuste, is de toon wel gezet. Slechts Bion kan enige genade vinden, omdat hij zich 'radicaal van de voornoemde auteurs afzet door zijn rigoureuze respect voor het analytische kader en de analytische houding'. Daarbij is voor mij wel lastig dat Bion het helemaal niet over empathie heeft, maar over intuïtie. De bijdrage van Mark Kinet is daarentegen een originele poging om het begrip 'empathie' een plaats te geven in het lacaniaanse denken. Empathie is gevaarlijk terrein, aldus Lacan, omdat ze kan leiden tot miskenning of vervalsing van het Imaginaire. De analytische relatie is voor Lacan fundamenteel asymmetrisch en niet-wederkerig. Kinets bijdrage kan mij echter toch niet bekoren, omdat na de relatief korte inleiding op deze problematiek er vooral een algemene uiteenzetting over de lacaniaanse psychoanalyse volgt, waarin het onderwerp empathie niet meer aan de orde komt.

De enige bijdrage vanuit de kinderpsychotherapie in deze bundel is daarentegen weer

heerlijk. Patrick Meurs beschrijft het ontwikkelingstraject van de empathie, waarbij hij inzichten uit allerlei disciplines samenbrengt. De schets van een bijna 'Anna freudiaanse ontwikkelingslijn' is origineel en helder. Zo kan ik niet anders dan deze bundel zeer aanbevelen als een gediversifieerde, prikkelende verhandeling over empathie.

Mysterie en idealisering

Bespreking van

Sullivan B. Stevens (2010). *The mystery of analytical work — Weavings from Jung and Bion*. Londen/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 54775 8, 280 pp. £ 22,99

JEF DEHING

Enerzijds werd ik door *The mystery of analytical work* geïnspireerd: mijn stokpaardjes — Bion en Jung — worden er met veel zorg in uiteengezet; de links tussen beide auteurs worden mooi beschreven, en ook de verschillen komen aan bod. Anderzijds was ik het niet eens met Sullivans interpretatie van sommige bioniaanse begrippen. Helaas worden in het boek ook enkele schaduwzijden van Jung én Bion kritiekloos overgenomen.

Jung kan, filosofisch gesproken, als een aanhanger van het idealisme worden beschouwd (Freud, kind van de Verlichting, werd door hem als materialist gedoodverfd). Maar zijn idealisme slaat meer dan eens om in idealisering. Soms beschrijft hij het individuatieproces als een moeizame ontwikkeling, waarbij het doel nooit bereikt wordt, want 'de «crux» als kruisvorm en als kwelling is een uitdrukking van de psychische werkelijkheid' (Jung 1946, p. 259). Op andere plaatsen verschijnt datzelfde individuatieproces als een romantisch ideaal, waarbij de pijn geëvacueerd wordt — inspiratiebron voor new-agedromers. Sullivan citeert de hierboven aangehaalde passus,